

KÉSONEOLITKORI TELEP ÉS TEMETŐ HÓDMEZŐVÁSÁRHELY- GORZSÁN

(Előzetes beszámoló az 1956–57. évi ásátásokról)

Az alföldi neolitikum kronológiai és ethnikai kérdései a hazai őskorkutatás vitatott és kellőképpen el nem döntött problémáinak sorába tartoznak. A viták megnyugtató módon való lezárásához elsősorban az ásátások, valamint a múzeumi raktárak anyagának kellő módon való megismertetése szükséges, hogy a megoldás lehetőségét a megfelelő tárgyi bizonyítékok bemutatásával biztosítani lehessen.

A hódmezővásárhelyi Gorzsán levő Czukor-majorban (Hódmezővásárhelyi Állami Gazdaság, azelőtt Kopáncsi, illetve Levelényi Á. G.) végzett felszíni gyűjtések, ásátások anyaga, úgy gondolom elég sok új probléma felvetésének és talán megoldásának a lehetőségét rejt magában ahhoz, hogy a megfigyelések leírásának, a leletek ismertetésének önálló tanulmányt szenteljünk. Jelen körülmények között, amikor a területen még a legszükségesebb mérvű ásátások megtörténtéről sem számolhatunk be, meg kell elégednünk ennyivel. Közleményünk célja tehát elsősorban az anyag és a területen tett megfigyelések ismertetése. Emellett, az adott lehetőségek határain belül, kísérletet teszünk, hogy a lelőhelyet beillesztjük az alföldi nagy neolitikus telepek [Szegevár—Tüzköves,¹ Hódmezővásárhely—Kökénydomb,² Tápé—Lebő³ és Csóka (Čoka, Jugoszlávia)]⁴ rendjébe, s egyúttal megkíséreljük a Czukor-majori leletek időrendjének és kulturális hovatartozásának meghatározását.

I

A Czukor-major Hódmezővásárhelytől DNy-ra, a város központjától mintegy 15 km-re van, a Tisza atkai szakaszának közelében. Az egykori telephely magas, természetes eredetű domb, amelyet lapos, egykor nyilvánvalóan vízjárásos, mocsaras terület vett körül. A helyi lakosok Földvárnak is nevezik, és e néven ismerteti Szeremley

¹ Csalog József (Szentés) ásátása.

² Összefoglaló jellegű ismertetését l. Banner, J., Hódmezővásárhely története a honfoglalás koráig. Első rész. A legrégebb időktől a bronzkor kialakulásáig. (Hmvhely, 1940), a tiszai kultúráról szóló rész.

³ Trogmayer, O., Ásátás Tápé—Lebőn. A szegedi Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1957 (Szeged, 1957), 19—60. További irodalmat l. ott.

⁴ Banner, J., Act. Arch. Hung. XII. (Bp. 1960), 1—57. Megjegyezzük, hogy a csókai telepről fennmaradt rétegtani megfigyelések nem olyan értékkel bírók, hogy az anyagot az összehasonlító tipológiai jellegű vizsgálatokon túlmenően egyéb összefüggések megállapítására alkalmasnak tartjuk. Ezért a továbbiakban a csókai anyagot, csak mint összehasonlító, formajelzőt vehetjük figyelembe.

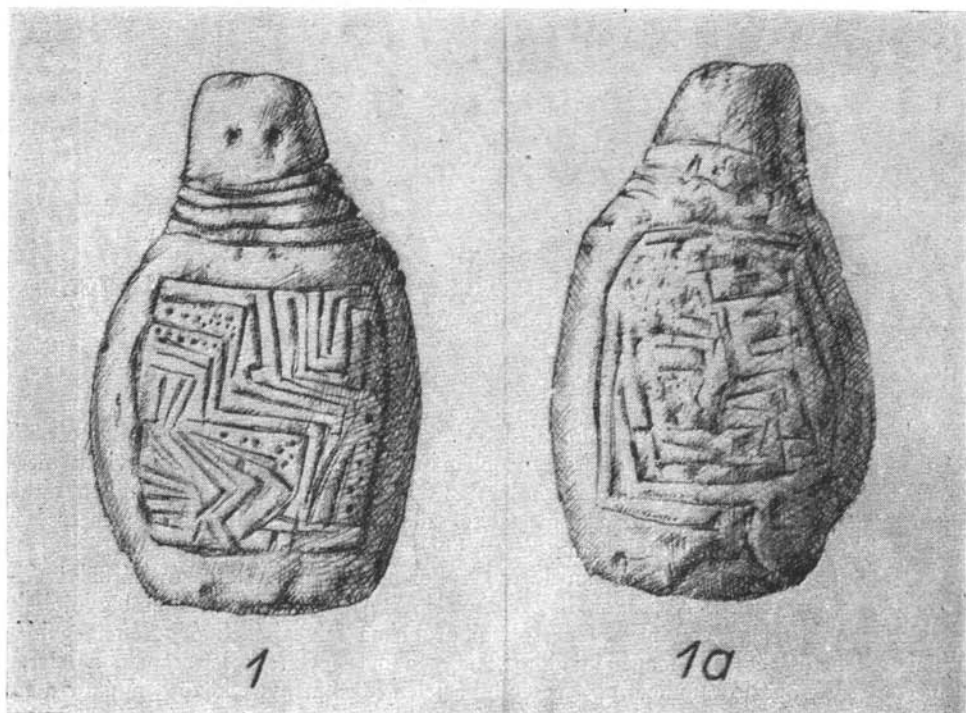

Abb. 1. kép.
Szórvány. Cca: 1 : 1.

Samu is, Hódmezővásárhely történetéről írott monográfiájában, anélkül, hogy csak egyetlen szóval is megemlékezett volna itt talált régészeti leletekről.⁵

Arról, hogy a Czukor-major területén régészeti leletek vannak, első ízben Tompa Gabriella rövid kiszállási jelentéséből kapunk hírt. 1950-ben, a major mellett nagyméretű silógödörket ástak és ekkor kerültek elő azok a tárgyak, amelyekről az Á. G. vezetősége jelentést tett a szegedi Móra Ferenc Múzeumnak. Tompa Gabriella a kiszállás alkalmával megállapította, hogy nagyméretű neolitikus (tiszai kultúrárs) lakótelepet bolygattak és néhány, valószínűleg e korba tartozó sírt is feldúltak. Az általa begyűjtött leletek a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeumba kerültek.⁶

1953-ban újabb silógödör ásásakor is kerültek elő leletek és a Tornyai János Múzeum részéről dr. Zalotay Elemér végezte el ezeknek az összegyűjtését. Zalotay E. a tanya közepén levő kút körül, ma már pontosan meg nem határozható helyen kisebb kutatóárkot húzott a telep rétegvizszoynainak tisztázására. Sajnos ma már nem lehet pontosan elkülöníteni, hogy az általa a múzeumnak átadott anyagból mi származik a felszíni gyűjtésből és mi a kutatóárokból.⁷

1955-ben e sorok írója, a közelben levő Kovács István-féle tanyában végzett leletmentés alkalmával volt a helyszínen, ahonnan — a silógödör által feldúlt — ház-

⁵ Szeremlei, S.: Hód-Mező-Vásárhely története, I. k.

⁶ Tornyai János Múzeum Adattára és régészeti leltára.

⁷ Uo.

alpból egy nagyobb méretű élelemtartó edény töredékeit és néhány kisebb edénytöredéket (mint a VIII. tábla 1, 4, 14) hozott be a múzeumba. E kiszállás, valamint az Á. G. vezetőségének újabb bejelentései alapján került sor az 1956. évi leletmentésre, majd ennek folytatásaképp az 1957. évi ásatásra.⁸

A telep teljes feltárásának komoly akadálya nemcsak annak nagy kiterjedése, hanem az is, hogy jó részén ma épületek állnak. Korábban a földbirtokos majorsága, ma az Á. G. üzemegysége van rajta és így feltárásokat csak bizonyos helyeken és a domboldalon lehet végezni. A domb Ny-i oldalának egy részét korábban feltöltés céljaira elhordták és az ásatásra alkalmas terület ezáltal is lényegesen csökkent.

1956-ban négy helyen végeztünk kisebb feltárást, amelyeknek célja egyrészt az 1955-ben megtalált neolitikus lakóház hitelesítése, másrészt a település kiterjedésének vizsgálata volt. Megállapíthattuk, hogy a domb DK és DNy-i felében két lakórétegű telep és temető van, míg az ÉNy-i részén csupán egy lakóréteget tartalmazott a kutatóárkunk, míg az ÉK-i részen (a domb lábuzatánál) húzott árokból pedig már nem kerültek elő leletek. Az 1956. évi ásatás legjelentősebb eredményének tartottuk az összefüggőnek látszó sírmező megtalálását (erről l. alább) és ezért 1957-ben itt, az ún. tejház mellett végeztünk ásatásokat.

Mindezek, valamint a korábbi gyűjtések és ásatás eredményeinek alapján megállapíthattuk, hogy a Czukor-major nagy kiterjedésű őskori telepet és temetőt rejt magában, ahol a későneolitikum emlékei mellett a bronzkor korai és késői szakaszának leletei, koravaskori telepnyomok és szarmatakori temetkezések vannak. Állítólag erről a helyről származik egy iu. XI–XIII. századi bronz Krisztus szobor töredéke is, amely esetleg magyar középkori településre utal.

1. A későneolitikus telep

Mindkét ásatásunk a leletanyagnak viszonylag nagy tömegét hozta felszínre nemcsak kultúrrétegből, hanem objektumokból (házak, hulladékgyödrök) is. Ezért úgy gondoljuk, a felesleges ismétlések elkerülése végett, hogy a régészeti anyagot nem az objektumok leírásánál ismertetjük (itt csak utalunk rá), hanem külön, a fazekasság jellegzetességeinek leírásánál. Ezért az anyag tárgyalását két részre osztjuk s csak összefoglalóan kerül sor a kerámiai leletek tárgyalására.

A) Települési jelenségek

A terület különböző pontjain végzett kisebbméretű feltárások elég jó alapot szolgáltatottak a rétegviszonyok pontos megállapításához. Úgy látszik, hogy az egész D-i oldalon a neolitikus települési szint két alapvető rétegre osztható, amelyben minden valószínűség szerint két építési periódust láthatunk. A rétegviszonyok típusos példáját adhatja az 1957. évi ásatás DK-i falának metszete (1. árok, 5. kép). Mindennek alapján a rétegviszonyokat az alábbiak alapján jellemezhetjük:

1. 0–80 cm — újabb kori bolygatásokkal, beásásokkal kevert, bolygatott talaj, amelyből bronz-, hallstatti- és szarmatakori leletek kerültek elő;
2. 80–180 cm — későneolitikus települési szint, igen gazdag kultúrréteg, szarmata és őskori temetkezésekkel;

⁸ Uo. Dolgozatunk fogyatékosága, hogy a feltárás egészéről és a sírmezőről nem közlünk megfelelő összesítő térképet. Ilyennek elkészítésére eddig nem nyílt lehetőség. Terveink szerint, a sorra kerülő hitelesítő ásatás alkalmával készül el a telep eddigi feltárásának pontos térképe és azt, az egész anyagot bemutató tanulmányban pótlólag közölni fogjuk.

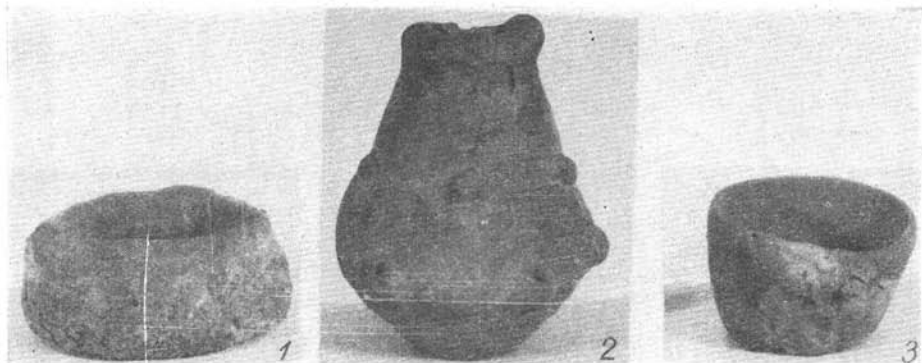

Abb. 2. kép.

1—3.: a települési rétegből. Cca: 1 : 2.

3. 180—230 cm — ugyancsak későneolitikus települési szint, ugyane korból származó temetkezésekkel.

A talajtani rétegződés a következő képet mutatja:

1. 0—30—40 cm — jelenkori humusz
2. 40—200—230 cm — öntési agyag, kultúrréteg
3. 230—260 cm — tömött, fekete, áradmányos iszap
4. 260—280 cm — zöldessárga iszapos agyag
5. 280 cm-től sárga lösz, amely a domb tömegét képezi.

Ettől némiképpen eltérő képet mutatott az 1956. évi ásatás 1. felülete ugyancsak DK-i falának metszete. A rétegsorban ugyanis, a későneolitikus szintet két helyen (a tényleges talajfelszíntől számított 139 és 165 cm mélységben) kb egyenként 10—12 cm vastag fekete iszapcsík szakította meg, amely talán a domb e részének előöntését tanúsíthatja. E felületünk ugyanis a domb lejtős oldalán helyezkedett el.

Mindezeket összefoglalva a rétegek elhelyezkedése arról tanúskodik, hogy a későneolitikus lakosság leleteit elsősorban az öntési agyagrétegben találjuk meg és csak a mélyebben fekvő sírok, hulladékgödrök hatoltak le a kultúrréteg alját képező zöldessárga, iszapos, ugyancsak öntési eredetű rétegbe, viszont a domb tömegét kitevő sárga lösz már nem érték el.

A települési jelenségeket épületmaradványok, hulladékgödrök és tűzhelyek, hamufoltok képviselték.

1. ház. Alapjának legnagyobb részét már a silógödör ásatásakor tönkretették. 5×5 m-es felületünkbe csak az építmény kis része esett bele, s így méreteiről, szerkezetéről nem tudunk pontos képet adni. Ennek lehetőségét zavarja még az a körülmény is, hogy az általunk feltárt alaprészbe a fiatalabb települési szinthez tartozó hulladékgödört vágta be. Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a ház DK—ÉNy irányú lehetett és a silógödör hossz tengelyébe metszette el. Az ásatás során a háznak 305×352 cm-es részét tártuk fel. Az összeomlott paticsfal kiégett maradványait 91 cm tényleges mélységben találtuk meg. A paticstöréseken jól látszott a 3—4-szeres tapasztás rétegződése. Egyes darabokon fehér elszíneződés (festés?) nyomait észleltük. A feltárt házrész belsejében tapasztott, félkör alakú tűzhely volt, amelynek átmé-

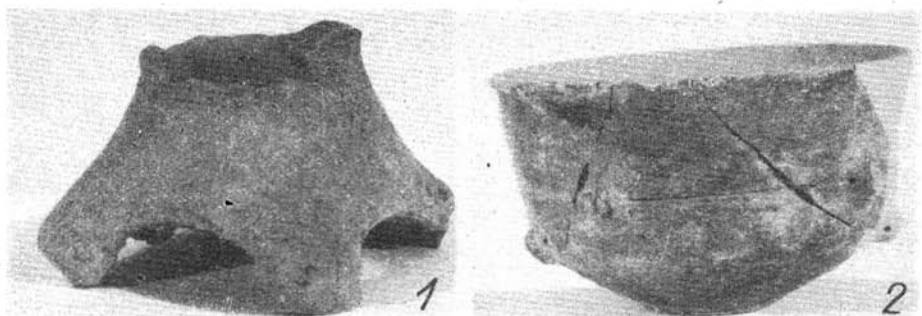

Abb. 3. kép.

1.: 3. sír; 2—3.: a települési rétegből. Cca: 1 : 3.

rője 104 cm. A későbbi hulladékgödör által elvágott rész szélén három nagyobb méretű, kerek lyuk (cölöplyuk) volt, amelyeknek átlagos átmérője: 35 cm. Ezekből szenesedett famaradványok kerültek elő. Szenesedett, nagyobb famaradványok (gerendázat maradványa), az építmény több pontjáról is előkerültek. A házból összetört élelmentartó edény, fonatmintás kisebb edény töredékei, holdsarló formájú, durva tűzikutya töredéke,⁹ égés következtében kettéhasadt kaptafaalakú kőbalta töredék kerültek elő.

A háznak a silőgödör oldalában levő része kibontása során a fentebb említett nagyméretű tartóedény, virágcserep alakú, bütykökkel díszített edény, bütyökdiszes hengerestestű kis edény és folyadéktartó edény készíthető töredékei kerültek felszínre (V. t. 6., VI. t. 8.).

2. ház. Az 1957. évi ásátás során az ún. tejház mögötti 1. felületből került felszínre egy valószínűleg ugyancsak nagyobbméretű építmény egyik sarka. A házalapot a 4. és 6. sírok ásásakor bolygatás érte. Csak Ny-i sarkát bonthattuk ki. A nagyméretű patiscstörredékek 102 cm mélységben jelentkeztek és kb. 2 m hosszan és 60—80 cm szélesen lehetett őket követni. Az omladékok közül 10 db lapos, átfúrt, gúla alakú nehezek kerültek elő, amelyek vörösre égtek.¹⁰ A kunyhó omladéka alatti rétegben 210 cm mélységben lapos, kerek, tapasztott tűzhely maradványait találtuk meg, amelynek nagyobb része a felület falán túlterjedt. A tűzhely H: 135, Sz: 51—55 cm. A házban talált kerámiai leletek a település kerámiai anyagát képviselik, attól semmiféle eltérést sem mutatnak (l. különösen VII. t. 11., 21., IX. t. 4., 9.). Az építmény szerkezetéről és nagyságáról a kisméretű feltárás alapján nem alkothatunk pontos képet.

3. ház. 100 cm mélységből kunyhó teljesen elpusztított padlószintje került elő, amelyen kisebb-nagyobb patiscdarabok hevertek. Alakját a későbbi beásások, az ide helyezett bronzkori urnasír¹¹ teljesen tönkretették. Szélessége elérte a 3 m-t. A padlószintbe nyomódva néhány bütykös, későneolitikus cserepet találtunk.

Mindkét ásátás alkalmával számos tűzhely és hamufolt került elő. Ez utóbbiak egy része kétségtelenül házból kihordott és utólagosan elegyengetődött hulladéknak fogható fel. A tűzhelyek jórészt hasonlóképpen tönkretett példányok voltak, kettő közülük azonban feltétlenül említést érdemel.

⁹ Arch. Ért. 84 (1957), 211—212, 2—3. k.

¹⁰ Mint pl. Banner J., i. m. XXV. t. 42.

¹¹ Csongrádmezei Tanulmányok 1. (Hódmezővásárhely, 1959), 17—18., 1. k. és 1. t. fent.

1. *Tűzhely.* Az 1956. évi ásátás 1. felületének Ny-i sarkából 140 cm mélységből került elő. Kerek tapasztott tűzhely volt, amelynek agyaga világosbarnára égett. Formáját tekintve megegyezett az 1. és 2. házakban feltárt tűzhelyekkel, de itt jól ki-vehető volt a teljes köralak. Átm: 90×95 cm. Közelében hamuréteg volt. Közeléből kerültek elő egy átfúrt agancsnyílhegy és egy agyagból készült „kerékmodell”.¹²

2. *tűzhely.* A település ÉNy-i szélén húzott 1956. évi kutatóárokba került elő és a telepen lelt tűzhelyek következő típusát képviseli ez a szabálytalan, ellipszisre emlékeztető alakú, tapasztott szabadtéri tüzelési hely. A tűzhelyet 16 cm vastag hamuréteg borította, ez alatt volt a vörösreégett agyagtapasztás (17 cm vastag), amelybe

Abb. 4. kép.

1—3.: a települési rétegből. Cca: 1 : 3.

vízszintesen fektetett bütykös cserepeket (mint X. t. 4.) tapasztottak be. Egy része a kutatóárkon kívül esett, így teljes kibontását nem végezhettük el. Mért H: 93, ln. Sz: 65 cm volt.

A további tűzhelymaradványok, mint említettük erősen bolygatottak voltak és az első forma mellett a tapasztott peremes tűzhelyek változatait képviselték a rekonstrukció lehetőségük nélkül.

A telep különböző pontjairól számos hulladékgödör került elő, amelyeknek leírása előtt még azt kell megjegyeznünk, hogy az ásátás alkalmával csak a mélyebben fekvő gödrök pontos alakjáról kaphattunk tájékozódást. A magasabban fekvő gödrök közül csak az 1956. évi 1. számúról mondhatunk bővebbet. Ez az ellipszis alakú hulladékgödör bronzkori volt, anyaga a Maros vidéki korai bronzkor jellegzetes típusait képviselte.¹³ A későneolitikus lakótelep rétegeiben legfeljebb 1—1 cserépcsomó árulta el az egykori hulladékgödört, vagy pedig, mint az 1. házalap esetében az áttört padló- és omladékszint tanúskodott a későbbi beásásról.

A mélyebben fekvő hulladékgödrök nagyjából két típusra oszthatók alakjuk szerint. Az egyik csoportba a hengeres, illetve fordított csonkakúphoz közelálló alakúak tartoznak, a másikat pedig az a lépcsős oldalú, nagyobb méretű gödör képviseli, amelyet 1957-ben tártunk fel. A gödrök anyagából a bütyökdiszes kerámia mellett (V. t. 1., 2.), néhány fonatmintás tiszai cserép is előkerült (mint VIII. t. 1—5.). A telep feltárt részéből összesen kilenc hulladékgödört tartunk nyilván.

¹² Bóna, I., Act. Arch. Hung. XII. (1960), LXV. t. 16—18.

¹³ A bronzkori leletek ismertetését a fentebb jelzett összefoglaló tanulmányban végezzük el.

Magától értetődő, hogy a telep kultúrrétegeiből igen nagy mennyiségű kő-, csont- és kerámia lelet került elő, amelyekről a leletanyag tárgyalása rendjén fogunk megemlékezni.

B) Későneolitikori temetkezések

Sírokat a telep több pontján találtunk, de úgy látszik, hogy összefüggő, nagyobb temető csak a DK-i oldalon van. Ezen a területen az 1950-es évek első felében meg-

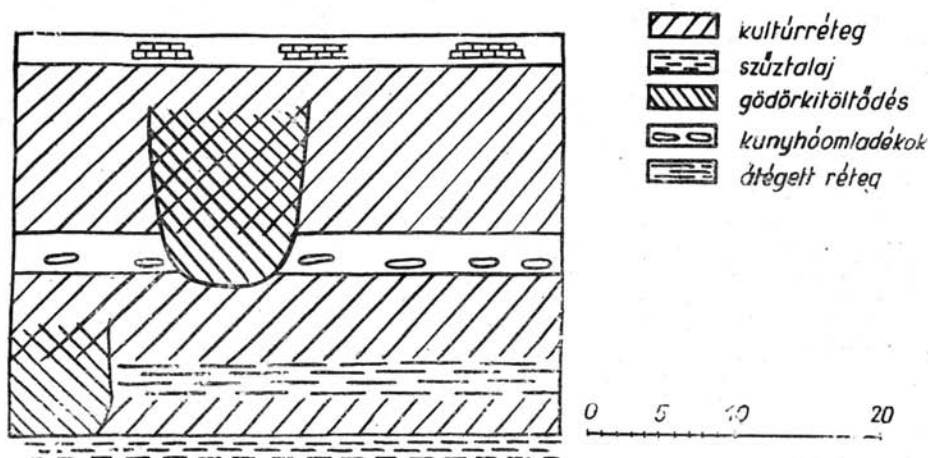

Abb. 5. kép. Az 1957. évi I. felület DK-i fal rétegei

ásott silógödörökben találta meg Tompa G. az általa említett feldúlt temetkezés helyét, és ugyancsak innen került a Tornyai Múzeum tulajdonába egy kagylókarpercc.¹⁴ A Czukor-major dolgozói is elmondották, hogy silósásáskor több ízben bukkantak itt csontvázakra.

Az ásások során 13 sírt tártunk fel, amelyek között voltak szarmata- és késői bronzkoriak¹⁵ is. A két ásatás sírjainak leírását az alábbiakban adjuk:

1. sír. Az 1956. évi ásatás 1. felületében 3 m mélységből néhány embercsont és koponya töredék került elő, mindenfajta melléklet nélkül. Közeliében tűzhely maradványok voltak.

2. sír. Ugyancsak az 1956. évi ásatásból, a domb DK-i oldalán húzott kutató-árokból került elő. A sír bolygatott volt, csak a Ny-ra néző koponya és a karcsontok maradtak helyben. Mélysége: 120 cm. Mellékletei:

1. Finom kidolgozású, kézzel formált, bütyökdiszes kis tál. A fej mögött feküdt, aljával felfelé fordítva (X. t. 1.).

2–3. Rézkarpercc pár. Az egyik vékonyabb huzalból hajlított, több csavarodású (IV. t. 2.), a másik laposra kalapált, egy csavarodású. Közepes fenntartásúak (IV. t. 1.)

3. sír. Ugyanez évi ásatásból, kettős temetkezés. Az egyik csontváz (A-csontváz) a bal oldalán feküdt, közepesen zsugorítva. Iránya K–Ny, az arc D-nek nézett. Egyetlen melléklete a jobb alsó lábszáron fekvő állati állkapocs töredék volt. Feje

¹⁴ Tornyai János Múzeum régészeti leltár.

¹⁵ Csongrádmegyey Tanulmányok 1. (Hódmezővásárhely, 1959), 17–19, 2. k.

a másik csontváz (B-csontváz) mellén feküdt, a csontok közepes fenntartásúak voltak, felnőtt egyénhez, valószínűleg férfihez tartozott, közelítő hossza: 167 cm. A B-csontváz az elsőre merőlegesen feküdt, erőteljesen zsugorított, valószínűleg nő csontváza. Jobb oldalára fektették, bal kezét a mell közepéig húzták fel és a kézfejet az alkar alá hajlították. Jobb karja könyökben kissé meghajlítva nyúlt előre. Bal lábát kevésbé, a jobbat erőteljesebben zsugorították. Iránya D–É, az arc K-nek néz, közelítő hossza: 135 cm. Sírmélység: 110 cm. A B-csontváz mellékletei:

1. A fej mögött magasabb bütyökdíszes bögre. Szürke színű, az előzőnél durvább kivitelű. Az edényke sisakszerűen borult a koponyára. E hatás kedvéért az edénynek a koponya alá kerülő részeit összetörték.
2. A fej mögött állatfog.
3. A bal combon nagyobb méretű, pattintott kovapenge. Elveszett.

A további sírok az 1957. évi ásatásból valók. Ezeket 1957-ben 1-től újra számoztuk, a leírásuknál azonban a folyamatos számozást követem.

4. sír. Szarmata.

5. sír. K–Ny-i irányítású, jobb oldalán fekvő, erőteljesen zsugorított felnőtt egyén csontváza. Karjai az arc előtt voltak. Sírgödört a kevert talajban nem lehetett rekonstruálni. A csontok közepes fenntartásúak, zsugorított hossza: 87, közelítő teljes hossza: 154 cm. Sírmélység: 151 cm. Melléklete nem volt.

6. sír. Koponyatető töredékeit találtuk meg 177 cm mélységben, amelyeknek helyzetéből arra lehetett következtetni, hogy K-nek nézett. Valószínűleg elpusztult sír lehetett itt.

Egyetlen mellékletként felfogható lehet az a kettős csonkakúpos testű, behúzott szájú, díszítetlen kis bögre, amelyet a koponyatöredékek jobb oldalán, szájával ezek felé fordítva találtunk meg. Az edényke szürke színű, közepes kivitelű, ép (VI. t. 2.).

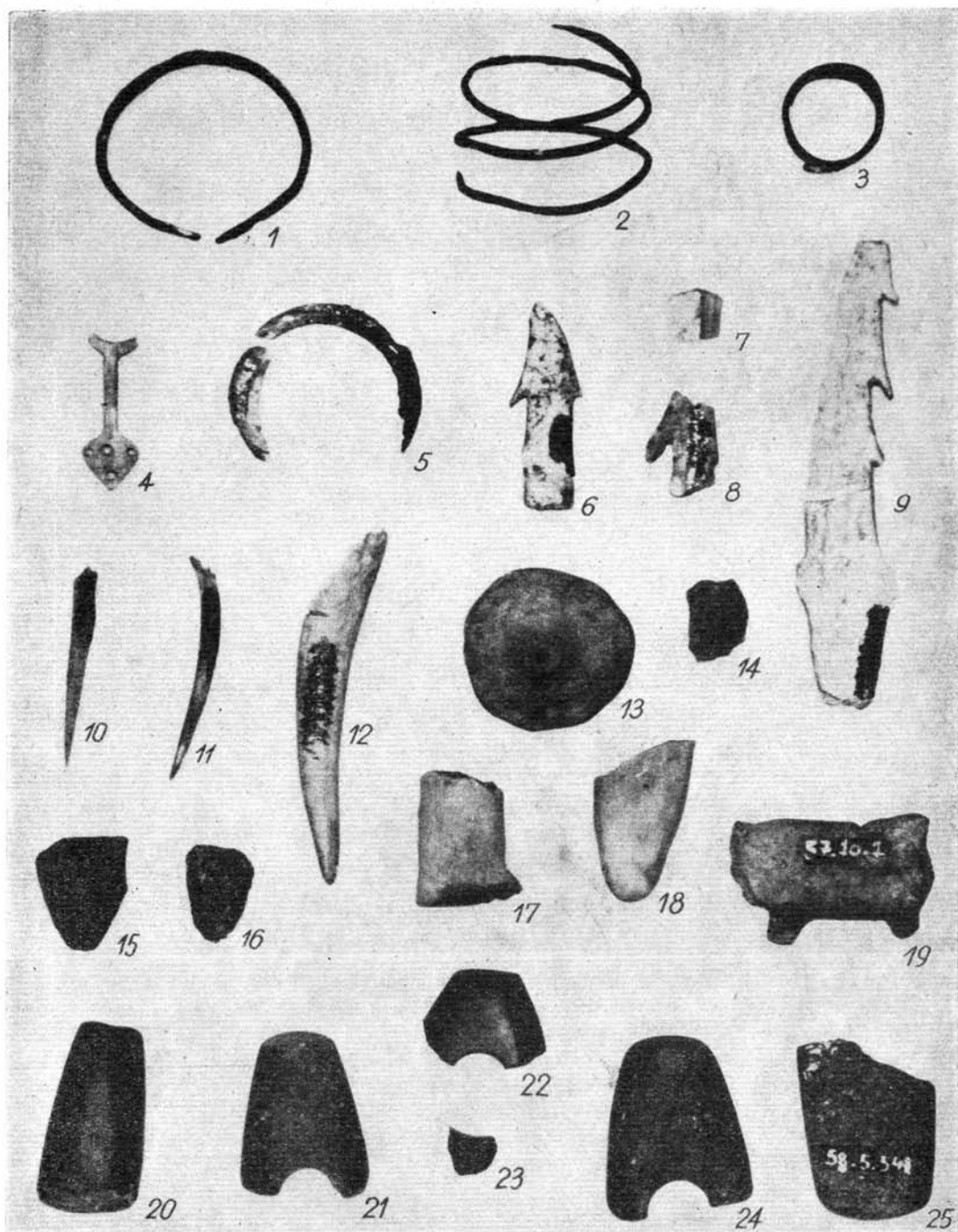
7. sír. Feltehetőleg állattemetkezés volt, amelyet a 2. ház omladékaiba vágtak be. A sírban kutya csontváza feküdt, irányítása DK–ÉNy. Az állattemetet jobb oldalára fektetve temették el, lábait felhúzták. Hossza: 40 cm, mélysége: 180 cm.

8. sír. Szarmata.

9. sír. Baloldalára fektetett, erőteljesen zsugorított felnőtt egyén csontváza. Karjait felhúzták, kézfejek az arc előtt voltak. Irányítása: DK–ÉNy, a csontok közepes fenntartásúak. Ezt a sírt az 1. ház szélébe vágták. Sírgödört nem lehetett pontosan követni, csak a paticsdarabok helyzete utalt ennek szélére, s így gondolhatjuk, hogy szabálytalan alakú volt. A csontváz zsugorított hossza: 90, közelítő teljes hossza: 160 cm.

Egyetlen melléklete a koponyától jobbra, ettől néhány cm-re elhelyezett kis edény. A bögreformájú edényke fordított csonkakúp alakú, enyhén kihajló peremmel és alacsony, kerek talpon áll. Jó kidolgozású, szürkefoltos, vörösbarna. Kiegészített (VI. t. 3.). Az edényke szájával a halott felé volt fordítva.

10. sír. Jobboldalán fekvő, zsugorított, felnőtt egyén csontváza. Felső testével az 1., lábával a 2. gödörön feküdt. A zsugorítás foka az eddigi csontvázakénál enyhébb, karjait a mellközépig húzták fel. A kézfejeket az alkar csontja alá hajlították vissza. Rossz fenntartású, valószínűleg női csontváz volt. Zsugorított hossza: 89, közelítő teljes hossza: 145 cm. A sírgödör alakját csak a csontváz szintjében lehetett észrevenni és követni mintegy 10 cm mélységig. Így láthatóvá vált, hogy ez szabálytalan alakú. Sírmélység: 249 cm.

1—2.: 2. sír; 5.: 10. sír; 3—4., 6—18.; 20—25.: a települési rétegből; 19.: szórvány. Cca: 1 : 3.

A csontváz egyetlen melléklete a bal felkaron talált kagylókarperec, amely kettőtört (IV. t. 5.).

11. *sír.* Bronzkori urnatemetkezés.¹⁶

12. *sír.* Az 1957. évi ásátás 4. gödrében erősen tönkrement gyermekkoponya és hosszúcsontok vallottak temetkezésre.

13. *sír.* Néhány szétszert emberi koponya- és hosszúcsont töredék került elő 150 cm mélységből, feldúlt temetkezés nyomait őrizve.

14. *sír.* Az ásátás után kb. két hónappal szolgáltatott be a Tornyai Múzeumba néhány emberi csonttöredéket és bronztárgyakat, amelyek a feltárás közelében végzett földmunka során elpusztított sírból származtak.¹⁷

2. A régészeti leletanyag

A leletanyag ismertetésénél magától értetődően, az első helyet a gazdag és nagy formai változatossággal rendelkező *kerámia* foglalja el.

Már előzetesen is, rendeltetését tekintve a kerámiai leleteket, két nagy csoportra lehet osztani: egyrészt a durvább kivitelű ún. házikerámiára, másrészt pedig a finomabb, ún. díszkerámia típusaira. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy ez a felosztás nem egészen pontos, mert nagyobb méretű, kétségtelenül háztartási célokat szolgáló edények között is találunk jobb kidolgozású edényeket és a töredékek tanúsága szerint a finomabb kivitelű, kis edények a telep kultúrrétegeiben, gödreiben is szép számmal előfordultak, ami már önmagában ellentmond annak a feltételezésnek, hogy a jobb kivitelű áru csak, mint dísz-, vagy sírkerámia szerepelt volna.

A finomabb kivitelű kerámia alaptípusa egy egyenes peremű, megnyúlt, félgömbös testű bögre (VI. t. 1.), amelynek ismert zömökebb (VI. t. 6.) és megnyúltabb (VI. t. 4.) változata is, elsősorban sírokból. A kultúrréteg tanúsága szerint, töredékekben mind az alaptípus, mind pedig a megnyúlt változat előfordul a telepanyagban is (X. t. 1., 3.). Mint az 1956-ban, az 1. ház silógödör felőli részéből kiemelt bögre tanúsítja, ugyanez a forma ismert az ún. házikerámia kivitelében is (VI. t. 8.). Ennek az alaptípusnak változata lehet a 3. kép 3-nál bemutatott forma, amelyet bonyolult bütyökdíszes tesz érdekessé. Ez utóbbi lelet a kultúrrétegből került elő.

Lényegében ennek a formának megnagyobbított változatai azok a fazéknak nevezhető vékonyfalú edények, amelyek az 1956. évi ásátás hulladékgyödreiből kerültek elő (V. t. 1., 2.).

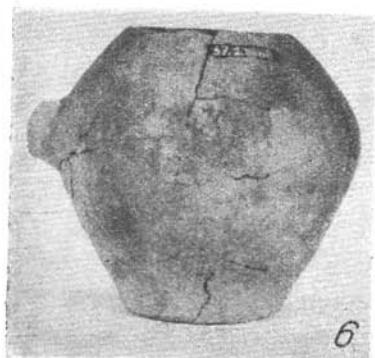
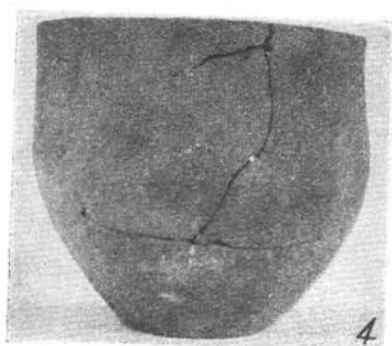
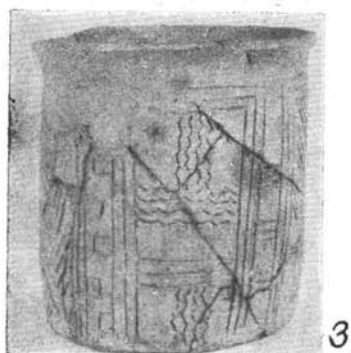
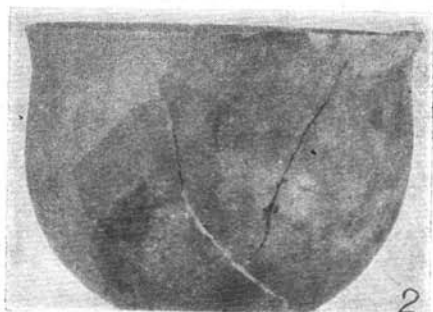
Ugyancsak a jobb kivitelű kerámia körébe sorolhatók azok a csőtálpak, amelyeknek kisebb-nagyobb töredékeiből szép sorozatot lehet összeállítani (XI. t. 12., X. t. 13–20.). A csőtálpak vagy hengéresek (4. kép 1.), vagy lefelé enyhén szélesedő csonkakúpos alakot mutatnak (4. kép 3.).

A kisebb méretű, de durvább kivitelű kerámiai készítmények sorába tartoznak a lapos tálak, amelyeknek pereme gyakran ujjbnyomásokkal tagolt és hasonlóképpen tagolt lapos bütyökfülek (fogantyúk) szolgáltak hordozásukra (VI. t. 8., IX. t. 9.). A tálak másik típusa fordított csonkakúp alakú, alacsony talpcsövön álló, bütyökdíszes példánnyal képviseltek a kultúrréteg anyagában (4. kép 2.).

A nagyméretű tartóedények sorába tartozik az 1955-ben az 1. házból kiemelt hengeresnyakú, kettőscsonkakúpos, nagy élelemtartó edény, amelynek kisebb méretű,

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo. 1. t. lent.

1—2.: az alsó települési szint hulladékgödréből; 3—5.: települési rétegből; 6.: feldúlt épületből.
1—4., 6. cca: 1 : 3; 5. cca: 1 : 6.

de hasonló formájú változatát is ismerjük ugyaninnen (V. t. 6.). Sajátságos formájú az 1957. évi ásatásból felszínre került — sajnos teljesen ki nem egészíthető — töredék, amelyet feltűnően keskeny alsó része és hirtelen öblösödése különböztet meg az előbbiektől (V. t. 5.). A kultúrrétegből előkerült töredékek méretei alapján ítélve úgy gondoljuk, hogy a nagyméretű edények további formaváltozataira is számíthatunk a telep anyagában (XI. t. 1., 4., 14.).

Egyszerű formát és gyenge kivitel, égetést mutat a birtokunkban levő két gyermekjáték edényke (2. kép 1., 3.).

A telepanyagban teljesen különálló csoportot képviselnek azok az edények, amelyeket a tisztai műveltség ún. fonatmintái takarnak. Ezeknek vezető típusa egy hengeres testű pohár, amely — a ránk maradt töredékek tanúsága szerint — nyakrészénél gallérszerűen kiszélesedik (V. t. 3., VII. t. 14., VIII. t. 2–5., 14–16.). Ugyancsak az említett típushoz tartozik egy talpcsöves bögreféle edény, amelynek csak felső kétharmadát borítja textilornamentika, alsó, beszűkülő része — díszítetlen (VII. t. 13., 16., VIII. t. 1.). Ez utóbbi forma csak töredékekben maradt ránk. A fonatmintás formaváltozatok harmadik képviselője az a csótalp-töredék, amelyet teljes felületében meandroid díszítőelemek takarnak (4. kép 3.). Ez utóbbi ornamentika úgy látszik a nagyobb méretű edényeken is megjelent, amelyet tanúsítani látszik két töredék, az 1956. évi ásatásokból (VIII. t. 10., 12.).

A fonatmintákon kívül a telep lakói kerámiájukat festéssel is díszítették. Ez a festés egyrészt a sűrke edényfelület vörös festéscsíkokkal (elsősorban a peremnél, VII. t. 6.) való díszítését jelentette, másrészt találkozunk a fonatmintás edények monochrom vörös festésével is (VII. t. 5., 7., 9.). Ezenkívül ismeretesek töredékek polichrom festéssel is — fehér alapon barnásvörös vonalkötegek jelentkeznek (VII. t. 1–3.). Előfordul a barnásvörös festék kezdetleges csíkokban való „csorgatása” is (VII. t. 8.). Sajátságos, a festéshez erősen hasonló eljárással díszített a VII. t. 12. képen bemutatott, finomabb kivitelű bütyökdiszes töredék, amelyen az edényfelület barna színével valamivel sötétebb árnyalatú vonalkötegek jelentek meg.

Az edénydíszítést szolgálták a fentiekén kívül a kezdetleges, kanellurához hasonló finom bekarcolások (VII. t. 10., IX. t. 3.), az edény legnagyobb öblösödésén végigfutó pontsor (X. t. 7.), a szabálytalan hasábalakú, rendszertelenül elhelyezett, bekarcolt díszítőelemek (VIII. t. 6–8.) és a geometrikus bekarcolt vonaldíszek. Ez utóbbi egy nagyobb méretű, jobb kivitelű edény töredékéről ismert (VIII. t. 11.).

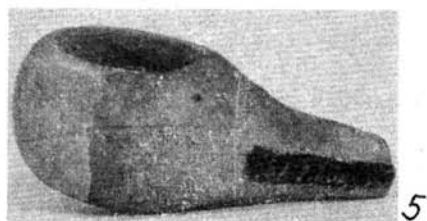
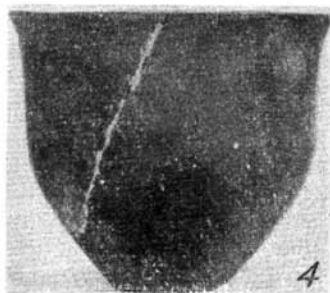
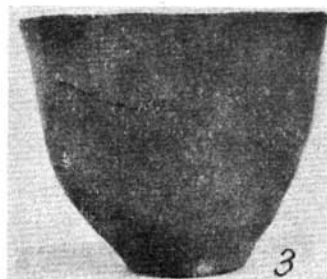
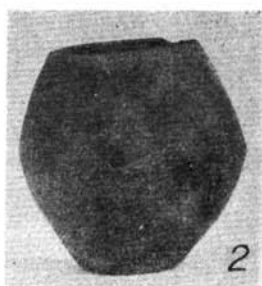
Az edényművesség gyakori és jellegzetes eleme a különböző formájú bütyökdisz. Ismerünk kisméretű, félgömbös példányokat, amelyek néha egyenként, néha sorosan helyezkednek el az edények oldalán (XI. t. 1–5., 7–15.). Gyakoriak a lapított, ferdén (XI. t. 4.), vagy függőlegesen elhelyezett bütykök is (XI. t. 14–15.). Különleges változatuknak tekinthető az a lapos, átfúrt edényperem, amelynek formája alapján arra gondolhatunk, hogy szegletes oldalú edényből származik (XI. t. 6.).

Az edényfüleknek ugyancsak széles skálájú változatait ismerjük. Az egyszerű, vízszintesen átfúrt bütyökfülek (IX. t. 4.) mellett a telep helyi sajátosságai közé sorolható az a szalagfűl féle, amely térdszerűen megtörik és itt ki is szélesedik (IX. t. 8.). Nem tartoznak a ritkaságok közé azok a „madárcsőrre” emlékeztető alakú átfúrt bütykök sem, amelyekből a XI. t. 5. képen mutatunk be.

Az edényeken kívül a fazekasművesség egyéb termékei is előkerültek az ásatások során. Így a már említett holdsarló formájú tűzikutya¹⁸ és a háló-, vagy szövőszék nehezekek¹⁹ a házak leletanyagát gyarapítják. Az 1957. évi ásatás anyagából ismer-

¹⁸ Arch. Ért. 84 (1957), 211–212, 2–3. k.

¹⁹ L. 10. j.

1.: 2. sír; 2.: 6. sír; 3.: 9. sír; 4—7.: települési rétegből; 8.: feldúlt házból.
1—4., 7—8. cca: 1 : 3, 5—6. cca: 1 : 2.

retes egy bütyökdiszes, valószínűleg felfüggeszthető, kisméretű csörgőedény (2. kép 2.) és egy négylábú, talán mécsesféle²⁰ edényke töredéke (3. kép 2.). Szintén világítóeszköz töredéke lehetett az a kanálformájú tárgy, amelyet a VI. t. 5. képen mutatunk be. A Czukor-majorban feltárt őskori világítóeszköz leletekről egy korábbi közleményben számoltunk be.²¹

A telep lakóinak hitvilágához — és egyúttal művészeti ténykedéséhez is— az a kis szörványjellegű idollal nyújthat adalékot, amely Tompa Gabriella gyűjtéséből került a Tornyai János Múzeumba.²² A szobrocska lapított testű, „nehézékformájú”. Feje kerek, a szemet két pont jelzi. Nyakán többsoros nyakék (gyöngysor?) bekarcolt ábrázolása. A szobrocskát elől és hátul is bekarcolt négyzetbe fogott, elnagyolt „fonatminta” díszíti. Elég jól égett, vörösbarna, kissé sérült (1. kép 1–2.).

Ugyancsak szörványanyagból, ajándékozás révén került a Tornyai Múzeumba egy kis állatszobor, amely csak töredékesen maradt meg. A töredékes szobrocska valószínűleg sertést, vagyar szarvasmarhát ábrázol (IV. t. 19.). Az ásatások anyagából egy lábformájú kis agyagtöredék (IV. t. 17.) sorolható a művészeti alkotások közé.

Ismeretlen rendeltetésű agyagtárgynak tartható a IV. t. 18. képen ábrázolt lapos, ovális formájú töredék. A Kárpát-medencéből eddig ismert kocsikerék modellek egyik legkorábbi előfordulásának tartható az 1. tűzhely közelében megtalált darab (IV. t. 13.).²³

A település *kőiparát* pattintott és csiszolt kőtárgyak képviselik. Az előbbiekhöz kova (IV. t. 7., 14.) és obszidián pattintékok (IV. t. 23.), valamint kisméretű, az utóbbi anyagból való nucleusok (IV. t. 15–16.) tartoznak. A csiszolt kőbalták között találunk kaptafaalakúakat (IV. t. 20.) és ezeken kívül kalapácsformájú, átfúrt kőbalták töredékeit is (IV. t. 21–22., 24.).

Már az eddigi ásatások is elég jó képet adtak a telep *csontfeldolgozásáról*. Kész és félkész (IV. t. 4–6., 8–12.) termékek kerültek elő a kultúrrétegből, de sírokból is. Így sírból származik a már leírt kagylókarperec (IV. t. 5.) és, mint ismeretes, hasonló lelet ajándékozás révén, már korábban is került be a Tornyai Múzeumba.

Ugyancsak ékszer lehetett az 1957. évi ásatásból származó kisméretű, szépen faragott csonttárgy töredék is. A tárgyacska valószínűleg a felfüggesztés céljaira szolgáló karikában végződő, nyeles és lándzsacsúcs formájú hegygel rendelkező amulette volt. A lapos, lándzsacsúcs formájú végét átfúrások díszítik (IV. t. 4.).

A csontfegyverek sorába az ismert halászníylhegy típuson²⁴ kívül egy féloldalas, szarvasagancsból faragott szigonytöredéket (IV. t. 9.) és két lapos, szakállas csontnyílhegyet (IV. t. 6., 8.) sorolhatunk. A közismert típusú csontlyukasztók, ártúk, egészítik ki a lelőhely csontiparáról alkotott képet (IV. t. 10–11.).

A csonttárgyak nyersanyaga, a minden valószínűség szerint kereskedelmi úton beszerzett kagylón kívül, a helyben levő állatok csontja, agancsa és szarva volt. Itt kell megemlítenünk, hogy a telep kultúrrétegeiben nagy mennyiségben találtunk állat- és halcsontot. E leletanyag feldolgozását nemrégiben Bökönyi Sándor végezte el.²⁵

²⁰ Ez a töredék esetleg kisebb méretű idollal alsó része is lehetett.

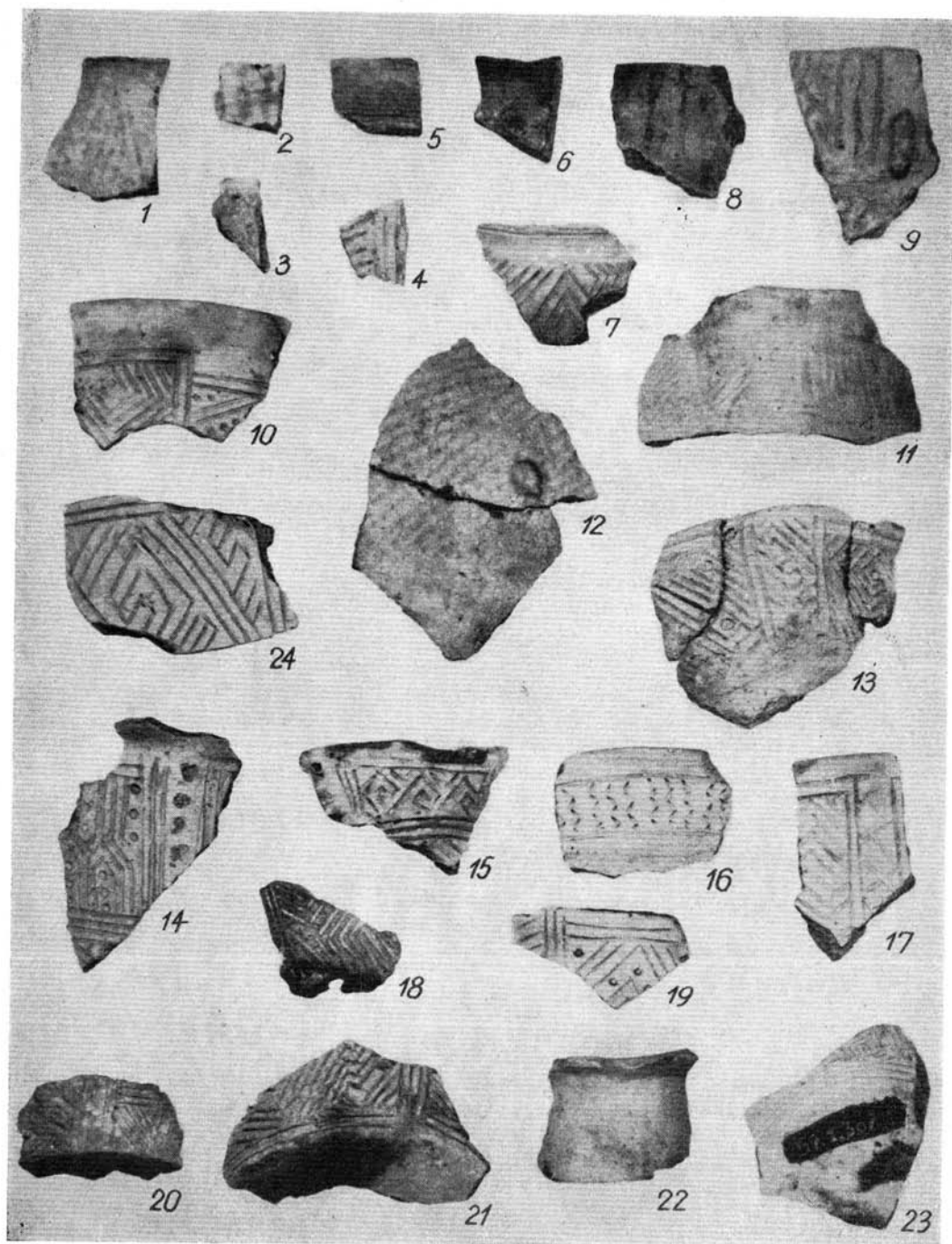
²¹ L. 18. j.

²² Tornyai János Múzeum Adattár és régészeti leltár. A lelet viselettörténeti vonatkozásait külön tanulmányban kívánjuk bemutatni.

²³ Bóna, I., i. m., uo. Szerző ezeket a tárgyakat bronzkoriaknak tartja.

²⁴ Lehetséges, hogy ezt a tárgyat a bronzkorba kell sorolnunk. Ugyanis a tűzhely mélységében voltak szörványos bronzkori cserepek.

²⁵ Bökönyi, S., Act. Arch. Hung. XI (1959), 52–53.

1—20.: a települési rétegből. Cca: 1 : 3.

Utoljára emlékezünk meg lelőhelyünk kétségtelenül legszokatlanabb leleteiről: a *fém tárgyokról*. Ezeknek száma nem sok, de úgy gondoljuk, egyáltalán nem lebecsülendő jelentőségű.

Az 1956. évi ásatásoknál feltárt 2. sír leletanyagában találtunk először fémeket, a két említett karperecet (IV. t. 1–2.). 1957-ben kultúrrétegből (130–160 cm) került elő egy kisméretű, egymásra hajlított végű, huzalból készült rézkarika (IV. t. 3.).

II

A rendelkezésre álló leletanyag vázlatos jellemzése után szükséges, ha csak igen röviden is, felvetni néhány olyan kérdést, amelyek a Czukor-tanyai település anyagával kapcsolatosak és megoldásukhoz — vagy legalábbis annak megalapozásához — az eddig ismert leletanyag elégségesnek látszik.

Leletanyagunk időrendi és kulturális helyzetének meghatározását tekinthetjük vizsgálódásaink első állomásául. Erre vonatkozó legfontosabb útmutatást a telep belső kronológiája és a régészeti leletanyag adhat.

Ami a lelőhely belső kronológiai helyzetét illeti, arra vonatkozólag a következő megfigyelésekből indulhatunk ki:

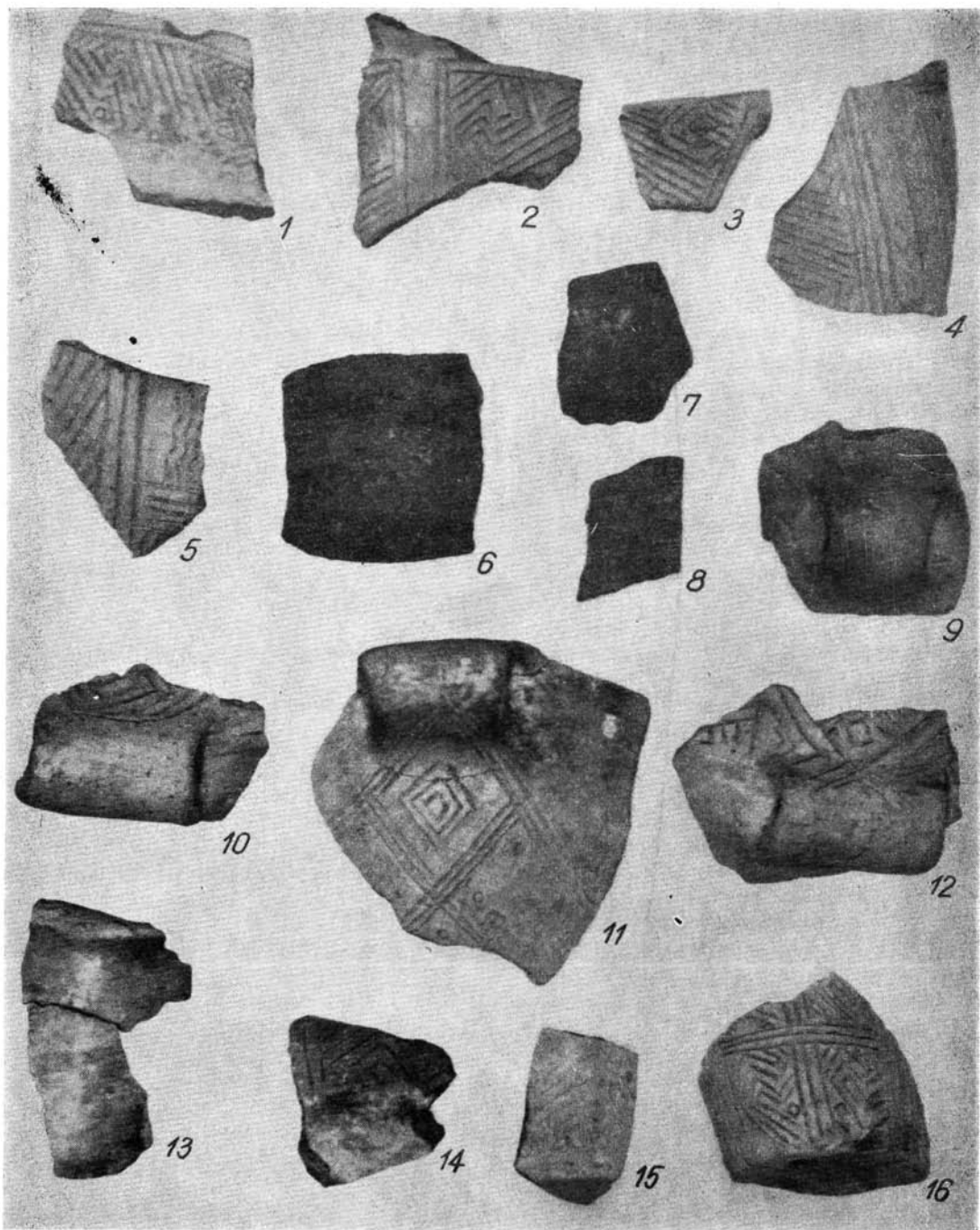
1. A település rétegsorai közötti különbség, a lelőhely D-i és É-i oldalán. Mint a bevezetőben is említettük, a D-i oldalon három helyen végzett feltárás vastag, két építési réteggel rendelkező települési szintet mutat. Az alsó és a felső érintkezési vonalában, közelítőleg ugyanabban az abszolút mélységben is, összeomlott, minden valószínűség szerint tűz által elpusztított házakat találtunk (1. és 2. kunyhó, l. fentebb). Ugyancsak elpusztított kunyhó jelenlétére utaltak azok a megfigyelések, amelyek arról tanúskodnak, hogy az 1956. évi feltárásból előkerült kettős temetkezés csontváza paticsrétegen feküdtek. A felső települési szinthez tartozó épületeket a későbbi (bronz-, koravaskor- és szarmatakori, valamint legújabbkori) beásások annyira megrongálták, hogy legfeljebb olyan tönkrement objektumokkal számolhatunk, mint a 3. ház volt.

Az É-i oldalon húzott kis kutatóárok az előzőnél sokkal szegényesebb, és feltétlenül egy építési szinttel rendelkező települést őrzött meg. A réteg vastagsága itt alig haladta meg az 1 m-t, szemben a másik oldal 2,6–3 m-es rétegsoraival.

2. Nem kevésbé érdekes adatokat szolgáltathat a rétegsorok leleteinek összehasonlító vizsgálata. Egy korábbi dolgozatunkban közöltük azoknak az összehasonlító vizsgálatoknak az eredményeit, amelyekkel a bütykös és a textilornamentikás (fonatmintás) kerámia egymáshoz való viszonyát vizsgáltuk, a település egyes rétegsoraiban. Más felületek vizsgálata teljes egészében megerősítheti ezt a korábbi eredményünket és így elégségesnek tartjuk az említett dolgozat ábráira való hivatkozást.²⁶

Mindezeket még a következőkkel egészíthetjük ki. A település leletanyagának tipológiai elemzésekor rámutattunk arra, hogy a fonatmintás cserepek formaköre egészen szűk, jóformán nem több mint négy különböző típust elemezhetünk itt ki. Ezek pedig a hengerestű poharak, kiszélesedő nyakkal, a beszűkülő, alsó harmadú, csőtalpas kis bögrék, egyelőre ismeretlen formájú nagyobb méretű szalagfüles edény és csőtalp, nyilvánvalóan a hozzátartozó tállal (VII. t. 4., 7., 9., 11–21., 23., VIII. t. 1–5., 14–16., 4. kép 3.). Úgy látszik tehát, hogy telepünk lakói ezt a kerámiatípust meghatározott formákkal, esetleg meghatározott rendeltetéssel készítették, de a fiatalabb építési periódusban a D-i részen is csökkent a számuk, az egyrétegűnek tartható

²⁶ Arch. Ért. 89 (1962), 1. k.

1—16.: a települési rétegből. Cca: 1 : 3.

É-i kutatóárokából pedig teljesen hiányoztak. Éppen ennek alapján gondolhatunk arra is, hogy a D-i rész felsőbb rétegeibe az alsóból utólagos bolygatás során kerültek, a sírok, vagy hulladékgödrök kiásásakor.

Hasonlóképpen figyelmet érdemel az a körülmény is, hogy a polichrom festésű kerámia elsősorban a felső rétegekből származik.

3. A település belső időrendjének megítélésben fontos szerepet játszanak az általunk feltárt későneolitikus temetkezések. Már a sírok leírásánál figyelmeztettünk arra a körülményre, hogy a területen kétfajta temetkezési rendszert látunk. Az egyik a halottaknak a hulladékgödrökbe való temetése volt. Biztosan megállapítható a gödörbe temetés szokása a 12. sír esetében, ahol tönkrement gyermekcsontváz volt hulladékgödörben. Gödörbe lehetett eltemetve — amennyiben egyáltalán temetésről beszélhetünk — az 1. sír csontváza is, bár a közelében talált tüzelési nyomok ellentmondanak ennek. Ugyanakkor kétségtelen tény, hogy e sír (?) számára az 1. ház feletti rétegekből levezető gödröt nem ásták, mert a csontmaradványok pontosan az érintetlen házomladékok alatt feküdtek.

Teljesen más képet mutat a többi temetkezés. Ezek határozottan egy csoportban a domb DK-i felén helyezkedtek el, s mint szó is esett már róla, e területről több feldúlt sír is származik. Fontos körülmény az, hogy *a*) e sírok kerámiája megegyezik a telep bütyökdiszes kerámiájával, mind díszítés, mind pedig kivitel tekintetében (pl. IV. t. 1—4. és VI. t. 1—4.) és *b*) a sírok egy részét a két építési réteget egymástól elválasztó házalapba vágták be, illetve a házmaradványon kívül talált sír az alsó települési szinthez köthető hulladékgödrökön feküdt.

A ritka bronz- és szarmatakorai temetkezések — mivel más korba tartoznak — nem érintik jelenlegi vizsgálódásaink körét.

Ma már nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy a sílógödrök ásásakor hány sír pusztulhatott el, és még kevésbé azt, hogy közülük hányat lehet a későneolitikus periódushoz sorolni. Mindenesetre feltételezhető, hogy a megtalált sírok a feldúltaknak alig felét jelenthetik, azaz legalább 30 sírral számolhatunk a területről. Ha csak arra gondolunk, hogy ennek a fele sorolható a későneolitikus korszakba, akkor is legalább 15 temetkezéssel számolhatunk. Úgy gondoljuk, a terület ismeretében, hogy e sírok száma rendszeres feltárások útján tovább növelhető.

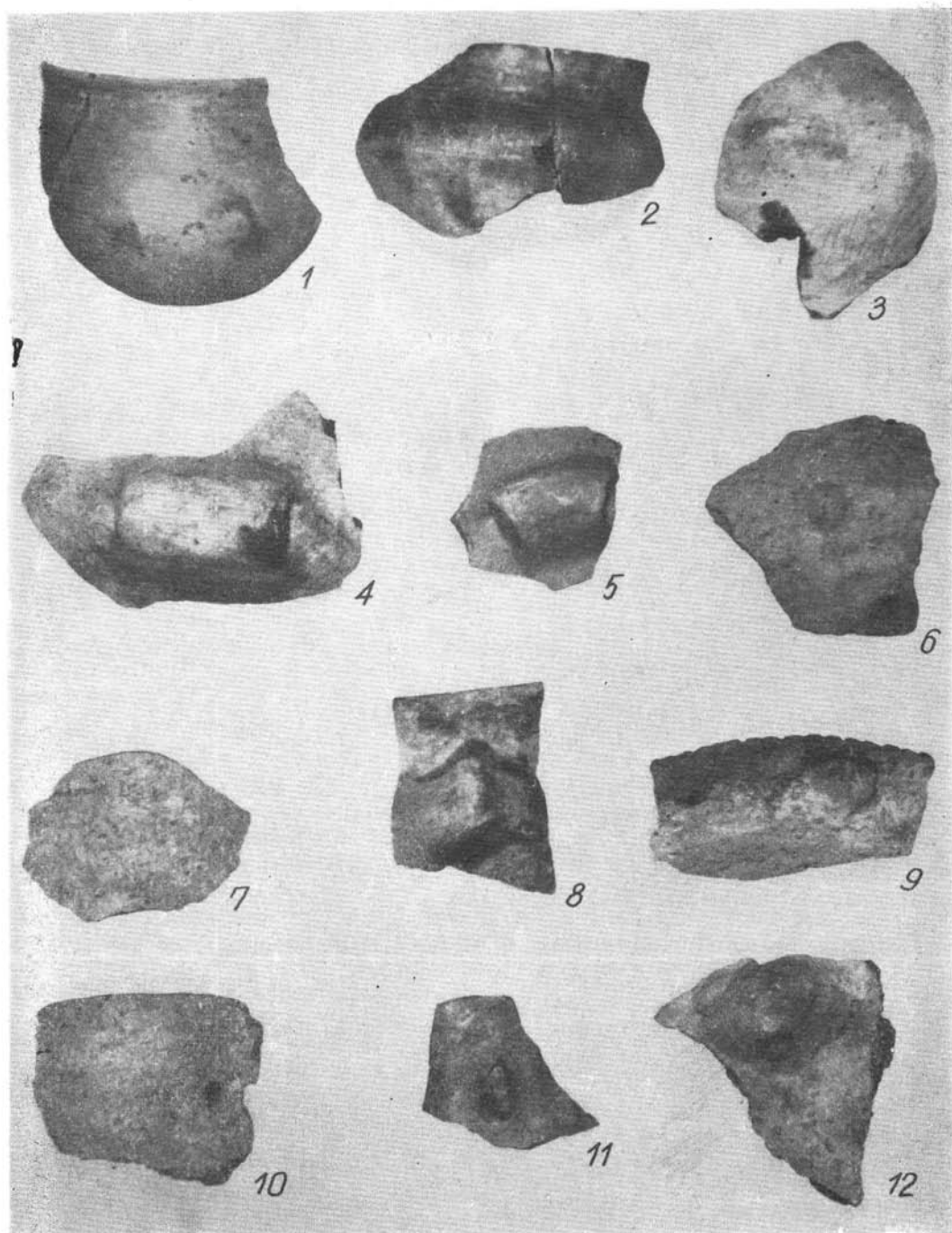
Mindezek alapján a lelőhely belső kronológiájáról a következőket mondhatjuk:

1. A későneolitikus telep legnagyobb része két települési szintet mutat, amelyek között a különbség legfeljebb a fonatmintás kerámia csökkenésében mutatható ki. A települési szinteket elpusztított (vagy elpusztult) házak választják el egymástól és a DK-i oldalon a fiatalabb szint lakottsága idején, különálló temetkezési terület volt. Az ÉNy-i részen egyrétegű a telep, csak a felső szintnek és a síroknak megfelelő bütykös kerámiát találtuk itt meg.

2. Korhatároku egyelőre negatív bizonyítékokkal kell megelégednünk. A telep eddig feltárt részeiből teljes egészében hiányzik a vonaldíszes kerámia anyaga, amelyet Trogmayer Ottó a telepünkkel rokon Lebón²⁷ megtalált. Ugyanakkor a bánáti műveltség formai hatása egy-két darabon érezhető (IV. t. 2.).²⁸ A felső időhatárt látszólag jól megszabja az a körülmény, hogy a leletanyagból hiányoznak a fejlett eneolitikum jellegzetes edénytípusai. Így tehát lelőhelyünket a neolitikumnak abba a szakaszába helyezhetjük, amelyet a hazai kutatás nagy általánosságban a tiszai műveltséggel jelez. Hangsúlyozzuk, hogy a „tiszai műveltség” kifejezést itt elsősorban

²⁷ Trogmayer, O., i. m. II. t. 8—9. stb.

²⁸ Banner, J.—Párducz, M., Arch. Ért. 1944—45, VII. t. 4., 8.; VIII. t. 2.

1—12.: a települési rétegből. Cca: 1 : 3.

korhatározóként használjuk, hiszen leleteink, a hozzájuk hasonló lelőhelyek anyagával összevetve, már közlésük előtt is saját helyet foglaltak el a szakirodalomban.²⁹

Úgy gondolom, célszerűnek látszik, ha röviden is, megvizsgálni a Czukor-majorban feltárt település helyzetét a környék jelentősebb hasonló korú lelőhelyeihez viszonyítva.

Leelőhelyünkhöz területileg legközelebb állnak a kopáncsi határrészben feltárt neolitikori telepek,³⁰ amelyek közül, mint legfontosabbal, elsősorban a Kökénydombbal kell összevetnünk leleteinket.

Már az első kökénydombi ásítás anyagának tanulmányozása is meggyőzhet arról, hogy a két lelőhelyet számos azonos szál fűzi össze. Így a fonatmintás kerámia jelenléte mellett a bütykös kerámia széleskörű elterjedettsége is. Ez utóbbiakról Banner János megjegyzi, hogy „... az egész telepen mindenütt nagy mennyiségben találtuk a feltűnően finom iszapolású, fényes, feketére simított edénytöredékeket”. A továbbiakban arról ír az ásató, hogy technikájuk azt a „látszatot keltette”, mintha fiatalabbak lennének, de a durva edényeken is előforduló bütyökdísz, valamint amiatt, hogy „mindenütt a többi anyaggal keverten feküdtek”, nincs rá ok, hogy időrendileg szétválassza őket.³¹ A bemutatott bütyökdíszes edények formája, a díszítés elhelyezése kétségtelenné teszi a két település kerámiaja közötti azonosságot.³² Kétségtelen, hogy a csőtalpas, sőt az átfúrt csőtalpas tálak is megjelennek a Kökénydombon, s ez utóbbiak lelőhelyünkön még nem ismeretesek. A durva kivitelű, ún. házikeramia még több azonosságot szolgáltathat mindkét lelőhely anyagában (pl. V. t. 6., XII. t. 1–12.).³³

Jelentősebb eltérések: a telepek rétegvizonyai (Kökénydomb egy, a Czukor-major pedig két települési réteggel rendelkezik),³⁴ a fonatmintás kerámia formái (Kökénydombon eddig még nem került elő kiszélesedő nyakú, pohárformájú edény,³⁵ amely viszont a Czukor-majorból jónéhány töredékben ismeretes); a többujjas csontgyűrűk³⁶ hiánya a Czukor-majorban feltárt temetkezésekben és végül a Kökénydomb települési rétegeiből és sírjaiból a fémelemek hiányoznak.

Mint említettük, a szakirodalomban több ízben érintett telepünk kapcsolata a Tápé–Lebőn feltárt hasonló korú lelőhely anyagával. E kérdésben egyetértően nyilatkoztak mind Korek József,³⁷ mind Trogmayer Ottó.³⁸ Nem tartjuk szükségesnek fentebb hivatkozott kutatóknak a lebői telepről adott jellemzését megismételni, csupán elégségesnek tartjuk, ha az említett dolgozatokban közölt képanyag mellé, összehasonlításként saját tábláinkat (IV–XII. táblák, 2–4. képek) állítjuk. Ismételtén felhívjuk a figyelmet, hogy a Czukor-majori telepanyagból, legalábbis az eddig megismertek alapján, teljesen hiányoznak a vonaldíszes kultúra elemei, amelyek világosan mutatják leletanyagunk kronológiai helyzetét, különösen, ha figyelembe vesszük

²⁹ L. Korek, J., Arch. Ért. 85 (1958), 152–153. és Trogmayer, O., i. m. 57.

³⁰ Banner, J., Hódmezővásárhely története... „Tiszai kultúra”-lelőhelyek. További irodalmat l. ott.

³¹ Banner, J., A kökénydombi neolitikori telep. A Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára, II. Szakosztály Közleményei 9. sz. (Szeged, 1931), 41–42.

³² Uo. XV. t.

³³ Uo. XV. t. 14–16.

³⁴ Pl. uo., VIII. és X. t.

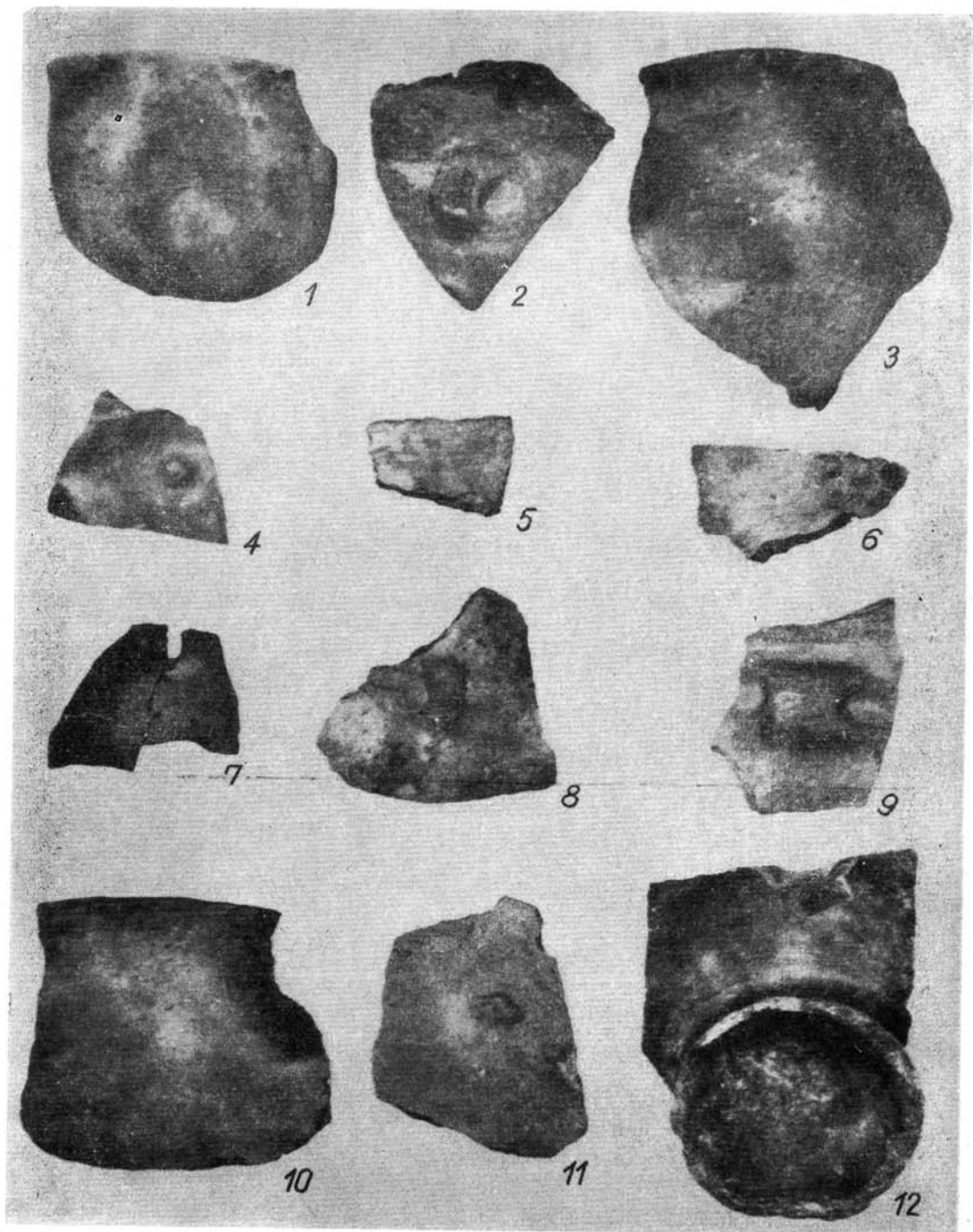
³⁵ Uo. 11. és 4. k.

³⁶ E típus egyik korai (?) változata lehet a XXX. t. 5. edény (uo.), amelynek peremén kihajlik.

³⁷ Uo. III. t. 1–2.

³⁸ Korek, J., i. m. 152.

³⁸ Trogmayer, O., i. m., uo.

1—12.: a települési rétegből. Cca: 1 : 3

Korek Józsefnek az alföldi vonaldíszes kultúra megjelenésére vonatkozó megfigyeléseit.³⁹

Leletanyagunknak a szegvári Tűzköves halommal való összefüggéseire még nem áll módunkban rámutatni, minthogy e lelőhely teljes publikációja még várat magára.⁴⁰

További kapcsolatokat mutatnak a Czukor-major leletei a herpályi halom anyagával is. Itt elsősorban a rétegtani megfigyelések azonosságára kell rámutatnunk. Patay Pál és Korek József ásatásainak eredményeiből tudjuk, hogy a halmon a neolitikus (pontosabban későneolitikus) réteget leégett házak szintje osztotta két részre, csakúgy, mint telepünk esetében.⁴¹ A kerámiában a bütykös és a polichrom festésű kerámia⁴² rokon volta kétségtelennek tartható. E körnél maradvány, nem kétséges leleteinknek a zsákai anyaggal való kapcsolata sem.

A bütykös kerámiának a tiszai típusú fonatmintás áruval való együttes előfordulásáról tanúskodnak a békési Povádzzúgból előkerült szórványleletek is.⁴³

Ugyancsak erőteljes kapcsolatok fűzik leleteinket a Kiss Lajos által közölt kenézlii anyaghoz is. A kenézlii sír^{43/a} edényei formailag nem állnak távol a Czukor-majori telep (V. tábla 1—4.) és a sírok (VI. t. 1., 3—4.) kerámiájától.

Kevesebb a kapcsolatot tükröző lelet a hódmezővásárhelyi Szakálhátról előkerült neolitikus leletekkel, amelyeket Korek József ugyancsak e körbe sorol.⁴⁴

A felsorolt lelőhelyek a szakirodalom megítélése szerint, a hódmezővásárhelyi Kökénydomb kivételével, a tiszai kultúrának késői válfajához tartoznak, amelyeket lebbői, illetve herpályi csoport néven tart számon a kutatás.

E csoportoknak, különösen a lebbőinek fő jellegzetességei közé sorolható egyrészt a kihajló nyakú, fonatmintás, pohárformájú edények fellépése, másrészt a bütykös kerámia elterjedése. Ez utóbbiról azonban, amint azt az idézett kökénydombi és povádzzugi példák is igazolják, meggyőződéssel nem mondhatjuk, hogy a korábbinak tartott (Tiszai I.) telepeken nem terjedt el. Úgy látszik, hogy ez a bütykös kerámia a szűk formakörre korlátozott fonatmintás áru mellett, éppen a java- és későneolitikum alapvető formakincsébe is besorolható.

A bütykös kerámia eredetére és idekerülésének útvonalára, sajátos módon, nem elsősorban az idézett kerámiatípus, hanem egyik sír (6. sír, VI. t. 2.) adhat iránymutatást. A kettős csonkakúpos, behúzott szájú kis edény jó analógiákkal rendelkezik az ószentiváni VIII. lelőhelyen feltárt, ún. bánáti kultúra anyagában,⁴⁵ és nem hiányzik a Vajdaság és Szerbia területén elterjedt Vinča-kultúrából sem.⁴⁶ Ez utóbbinak leletei között pedig megtalálhatjuk a bütykös kerámia, (elsősorban a durva edények között) változatait is. A banyicai telep anyagában pedig előkerült a VII. t.

³⁹ Korek, J., i. m. 152—153.

⁴⁰ A Koszta József Múzeum kiállítását és az irodalmi utalásokat figyelembe véve, a telep is a csoport tagja.

⁴¹ Korek, J.—Patay, P., FA, VIII. (1956), 33., 11. k.

⁴² Uo. II. t. 8.; III. t. 1—3., 7. stb.

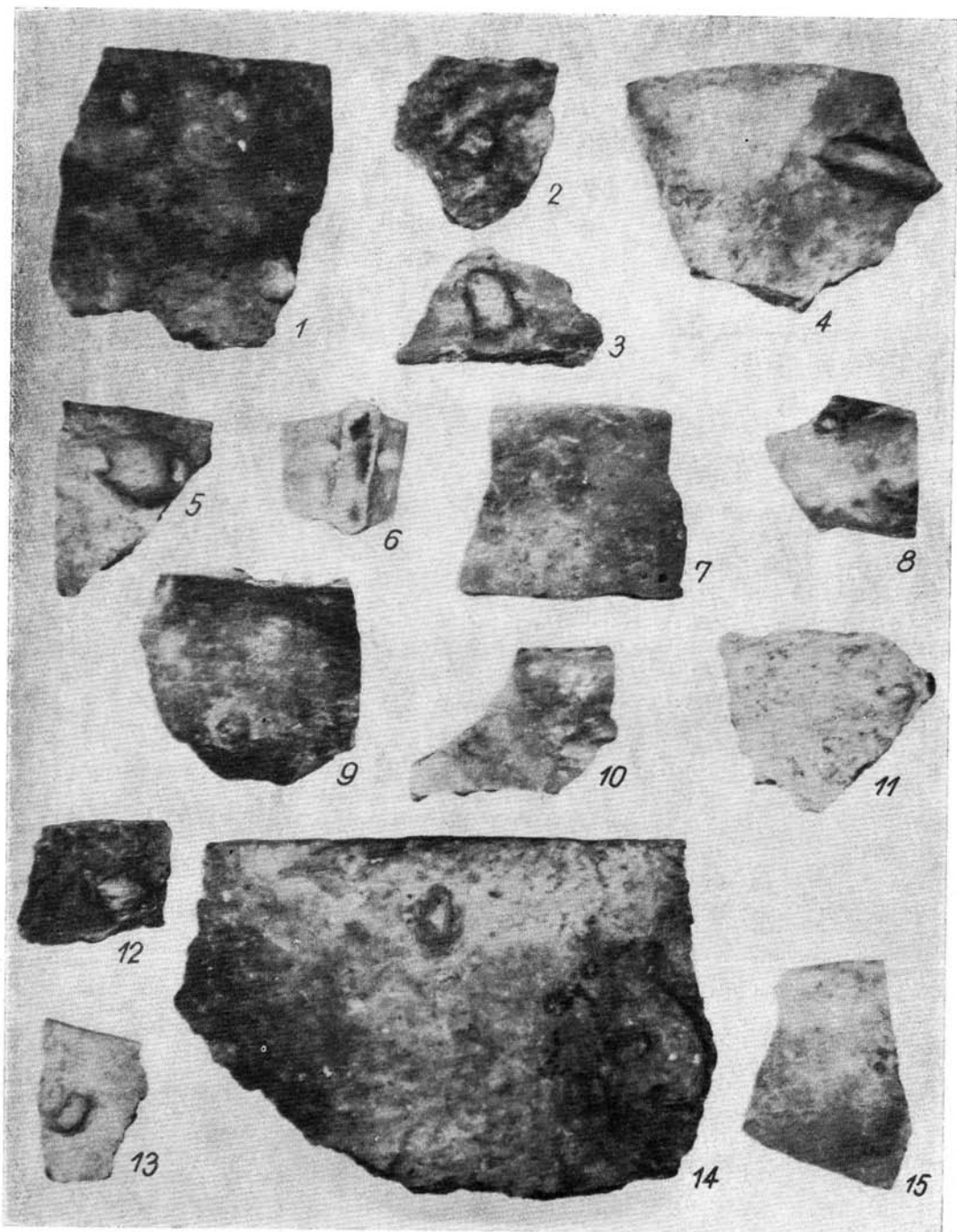
⁴³ Trogmayer, O., A szegedi Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1960—62 (Szeged, 1962), XIV. t. 8.

^{43/a} Kiss, L., FA, I—II. (Bp. 1939), I. t. 1—3., 7. Telepanyagból: uo. 8—9.

⁴⁴ Korek, J., i. m., uo. és Ua. szegedi Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1958—59 (Szeged, 1960), 46—47. Szerzőnek a Czukor-majorban feltárt leletanyaggal kapcsolatos előzetes megállapításait annyiban lehetne pontosabbá tenni, hogy telepünkön a vonaldíszes kerámia kultúrájával való keveredés bizonyítékait eddig nem találtuk meg (l. fentebb a szövegben).

⁴⁵ L. 28. j.

⁴⁶ Garašanin, M. V., BRGK 39 (1958), 3. t. 7., Todorovič, I.—Cermanovič, A., Banyica — Naszelje Vinčanske Kulture (Beograd, 1961), IX. t. 4.; XIII. t. 3—4., 6.

1—15.: a települési rétegből. Cca: 1 : 3.

10. edénytöredék díszítésének analógiája is.⁴⁷ A jugoszláv terület neolitikus leleteivel tükröz kapcsolatot az V. tábla 5. képén bemutatott élelem- vagy folyadéktartó edény, amelyhez hasonlóan profilált típusokat a butmiri jellegű anyagból ismerünk.⁴⁸ Nem tartható véletlennek továbbá az sem, hogy a kihajló nyakú pohárforma edény egyik változata Vinčáról,⁴⁹ másik pedig a butmiri csoporthoz tartozó Nebo (Közép-Bosznia) lelőhelyről került elő.⁵⁰

A telepanyagban levő fém tárgyak kétségtelenül import termékek lehetnek s minden valószínűség szerint, déli, balkáni és talán kisázsiai eredetűek voltak.

Már e rövid jellemzésből is világos, hogy telepanyagunk — s az e körbe sorolható többi telep — megítélésénél, két tényező vehető figyelembe. Egyrészt a fonatmintás, ún. tisztai típusú kerámia létrejötte és fejlődésének kérdései. Ez, éppen a szakirodalom tanúsága szerint, nem elsősorban stíluskritikai probléma, hanem az alföldi neolitikum egyik ágának genetikai kérdése.⁵¹ Ennek segítségével esetleg a helyi elem (akár etnikai is) kimutatható. Másik főkérdésünk a festett, a bütykös és a csótalpas kerámiát hordozó elem, amelynek idekerülése, elterjedése — nem tartható tisztázottnak, legalábbis a rendelkezésre álló szakirodalom tanúsága szerint.⁵² Ennek száalai a Vinča-Bánát és ezen keresztül Jugoszlávia korai és fejlett neolitikuma felé mutatnak, amelynek alsó időhatára éppen az idézett példák alapján a Vinča-kultúra, felső pedig a Butmir-csoport lehet. Ugyanakkor rá kell mutatnunk, hogy mind a festett, mind pedig a bütykös és a csótalpas kerámia időrendi előzményei megtalálhatók Közép-Görögország területén és innen keresztül tovább vezethetők Kisázsia irányába.⁵³

További, különállónak is mondható kérdéscsoportot jelent telepünk — és vele együtt az egész fentebb körvonalazott későneolitikus csoport — további fejlődésének, az eneolitikus csoportokkal való kapcsolatának a kérdése. Minthogy beszámolónk előzetes jellegű, e kérdés taglalásától ez a körülmény felment bennünket. Ugyanez okból nem foglalkozunk e helyen a gazdasági és társadalmi élet problémáival, sem pedig azokkal a kérdésekkel, amelyek a vallástörténet körébe utalhatók és a leletanyag (kettős temetkezés, idolszobor, állatszobor) alapján jogszerűen felvethetők lennének.

Vizsgálódásaink jelen szakaszának befejezésekképpen tehát azt mondhatjuk, hogy a *Czukur-majorban feltárt későneolitikus település a hazai újkőkori fejlődés egyik fontos állomását jelentő lebbi csoportba osztható* és széleskörű kapcsolatok elemez-

⁴⁷ Uo. XXV. t. 4.

⁴⁸ Benac, A., BRGK 42. (1961), 11. t. 2.

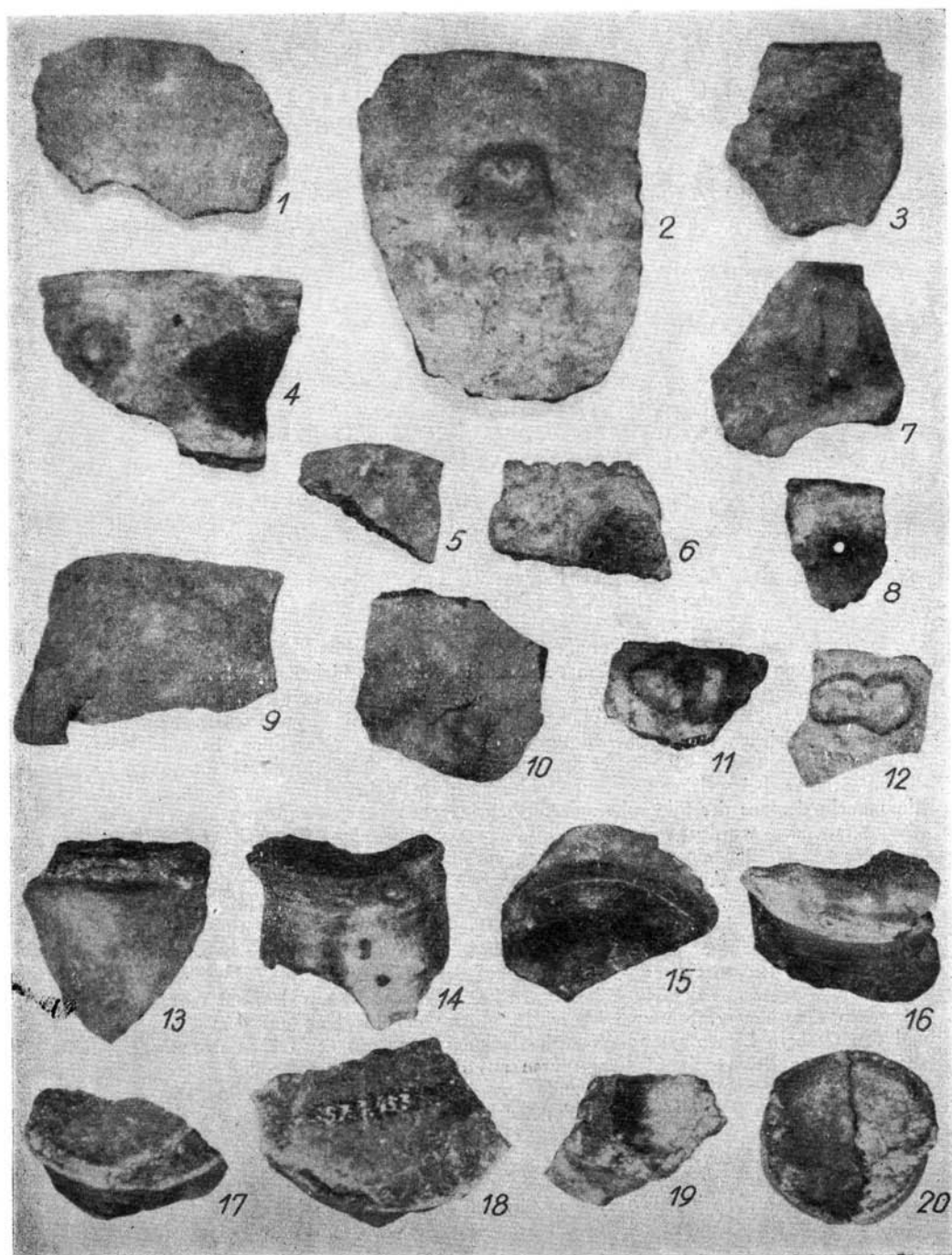
⁴⁹ Garašanin, M. V., Starinar, Nova Serija I. (Beograd, 1950), 3. k.

⁵⁰ Benac, A., i. m. 11. t. 1.

⁵¹ A „tisztai” tisztai fonatmintás kerámiát képviselő lelőhelyek száma éppen az utóbbi évek ásatásai és a múzeumi anyag részletezőbb feldolgozása alapján egyre csökken (l. Korek Józsefnek dolgozatunk 44. jegyzetében idézett cikkének néhány fontosabb megállapítását.) Úgy látszik tehát, hogy a fonatmintás áru mindig (vagy legalábbis az esetek többségében), vagy a vonaldíszes kerámia, vagy pedig a bütykös kerámia kísérőjelenségekképpen lép fel.

⁵² Korek, J., Patay, P. és Trogmayer, O., i. m. Bizton remélhetjük, hogy Kutzián I. megjelenő műve e kérdések tisztázását nagymértékben elő fogja segíteni (kéziratunk lezárásának ideje: 1963. IV. 30.).

⁵³ Vizsgálódásaink szempontjából gazdag lehetőséget nyújtanak a görögországi neolitikum és korai bronzkor anyagának újabb ismertetései. E leletanyag megfelelő ismeretében és az elemzések elvégzése után számos, ma még hipotézisként kezelt elmélet bizonyítást nyerhet (l. pl. Weinberg, S. S.: *Hesperia*, Vol. XXXI. No. 2., April—June 1962, Athen, 1962, 52. t. d., 53. t. b., 58. t. b, f és 61. t. d; vagy Mylonas, G. E.: *Aghios Kosmas. An Early Bronze Age Settlement and Cemetery in Attica*. Princeton, New-Jersey, Univ. Press, 1959, 116. t 7.).

1—20.: a települési rétegből. Cca: 1 : 3.

hetők ki számos hazai és területünkől délre (Bánát, Szerbia, Görögország) eső lelőhelyel. A jelenleg feltárt anyag és a már elvégzett összehasonlító vizsgálatok valószínűsítik, hogy e leletanyag hordozói új etnikai hullám megjelenésével kapcsolhatók össze, amely a Balkán felől érkezve, a fejlett és késői neolitikum kialakításában is szerepet játszott. Úgy gondolom, hogy a többi, hasonló jellegű telep és a már ismert lelőhelyek anyaga alapján lehetőségessé válik a fonatmintás tiszai típusú kerámia reális értékelése is, éppen annak a meglehetősen szűk formakörnek alapján, amelyről fentebb volt már szó.

Tisztában vagyok azzal, hogy a dolgozatban felvetett kérdések egy része hipotétikus jellegű, s a további munka során előfordulhat, hogy egyik-másik közülük esetleg nem nyer bizonyítást. Ugyanakkor úgy gondolom, hogy felvetésük éppen a leletek és a jelenleg rendelkezésünkre álló megfigyelések alapján nem jogtalan, s tisztázásuk, a bevezető részben említett vitás, nyitott kérdések eldöntésében szerepet játszhat.

Gazdapusztai Gyula

SIEDLUNG UND FRIEDHOF AUS DEM SPÄTNEOLITHIKUM IN HÓDMEZŐVÁSÁRHELY—GORZSA

(Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in den Jahren 1956—57)
(Auszug)

In Hódmezővásárhely—Gorzsa befindet sich in der Nähe des Atkaer Theissabschnittes die Betriebseinheit Czukor-major ('Cz.-Meierhof') der Staatlichen Grosswirtschaft von Hódmezővásárhely auf einen hohen, hervorragenden Hügel natürlichen Ursprungs. Dieses Gebiet wurde früher von der Ortsbevölkerung *Földvár* 'Erdburg' genannt und unter diesem Namen wird es auch von Samu Szeremlei, dem Verfasser einer Stadtgeschichte angeführt.

Der Fundort ist schon seit 1950 dem Tornyai János Museum von Hódmezővásárhely bekannt, in welchem Jahr ein Wohnhaus aus dem Neolithikum und Überreste von Beerdigungen, desgleichen eine kleine Idolstatuette beim Graben einer Silogrube zum Vorschein kamen (vgl. Abb. 1, 1—2). Später im Jahre 1953 gab es eine neuere Notausgrabung auf diesem Gelände, bei welcher Gelegenheit hier auch ein kleinerer Forschungsgraben nebst dem Einsammeln der aus der Silogrube zum Vorschein gekommenen Funde gegraben wurde (diese Notausgrabungen wurden von Gabriella Tompa und Elemér Zalotay bewerkstelligt). Vom Verfasser wurde 1955 eine Ortsbesichtigung auf diesem Gelände durchgeführt und 1956—57 versuchte er durch Ausgrabungen im grösserem Ausmass unsere Kenntnisse über diesen Fundort zu bereichern.

Nach Zeugnis der an vier Punkten der Fundstätte ausgeführten Aufdeckungen befand sich eine zweischichtige Wohnstätte aus dem Spätneolithikum auf der SO- und SW-Seite des Hügels, desgleichen gab es Beerdigungen auf der SO-Seite und eine einschichtige Siedlung auf der NW-Seite. Auf der NO-Seite kamen keine Fundstücke aus dem am Fusse des Hügels gezogenen Forschungsgraben zum Vorschein. Ausser der Siedlung aus dem Spätneolithikum und den Gräbern kamen sporadisch auch Siedlungsspuren aus der frühen Bronzezeit, Gräber aus der späten Bronzezeit, Siedlungsspuren aus der frühen Eisenzeit und Beerdigungen aus der Sarmatenzeit zum Vorschein. Funde aus den historischen Zeiten sind nur durch ein angeblich von dem Fundorte stammendes Bruchstück einer Christus-corpus aus dem XI—XII. Jh. vertreten.

Für die Schichtenverhältnisse dieser Siedlung ist es besonders kennzeichnend, dass die neueste, durch sarmatische, früheisenzeitliche und bronzzeitliche Einwühlungen gestörte obere Schicht von einer ziemlich dicken spätneolithischen Schicht abgelöst wird. Diese Schicht lässt sich mit Rücksicht auf die Hausüberreste und auf die in diese eingegrabenen spätneo-

lithischen Gräber in zwei Siedlungshorizonte einteilen. Die durchschnittliche Dicke der Kulturschichten ist 2—2,8 m, nur auf der NW-Seite, wo die Siedlung einschichtig war, fanden wir einen dünneren Kulturhorizont von 0,8—1,2 m.

Die Siedlungerscheinungen waren ausser dem Material der Kulturschicht durch Hüttengründe, Herde und Abfällgruben vertreten. Die Form der Wohnhäuser und ihre genauen Masse sind uns nicht bekannt, weil von uns im Laufe unserer Ausgrabungen, die doch eher den Charakter von einer Notausgrabung hatten, entweder schon früher gestörte Hausüberreste aufgedeckt wurden oder wir infolge unserer beschränkten Möglichkeiten nur einzelne Teile aufmachen konnten. Das Fundmaterial der Häuser wich nicht ab von der Keramik der Siedlung; in einem Haus fanden wir neben dem Herd 10 pyramidenförmige, auf dem oberen Ende durchbohrte Beschwerer, die entweder auf das Vorhandensein von Fischergarn oder einer Webevorrichtung deuten. Die vorherrschende Form der Herde ist der rundliche mit Lehm verputzte, randlose Herd. Ausser diesen wurde von uns auch der Überrest eines solchen mit Lehm verputzten Herdes zum Teil aufgemacht, in welchen nebeneinander gelegte Scherbenbruchstücke mit Warzenverzierung eingeklebt waren. Von den Abfällgruben war die Nr. 1 eine bronzezeitliche, die übrigen acht gehörten zu der spätneolithischen Siedlung. Die Form dieser ist zylinderförmig bzw. stumpfkegelig, die Seite der einen war hingegen stufenförmig.

Die Beerdigungen lassen sich mit Rücksicht auf ihr Vorkommen in zwei Gruppen einteilen: in die Gruppe der auf dem Gebiet der Siedlung zerstreuten Gräber und in die Einheiten der gruppenartigen Beerdigungen. Von den ersteren befand sich das eine (das Skelett eines Säuglings) in einer Grube, ein anderes Skelett (von den nur einzelne Bruchstücke erhalten blieben) lag zerstreut auf dem untersten Grund der Kulturschicht. Die übrigen Gräber — unter ihnen auch eine Tierbeerdigung — lagen auf dem untersten Grund der Kulturschicht. Ihre Beigaben stimmten mit der Keramik der Siedlung überein und aus einem Grab kam noch ein Paar kupferner Armringe zum Vorschein. Auch einige Beerdigungen aus der Bronzezeit und der Sarmatenzeit wurden im Laufe der Ausgrabungen aufgedeckt.

Das keramische Material wird durch die mit Warzen und Geflechtem gemusterte Keramik charakterisiert (Taf. IV—XII). Es lässt sich feststellen, dass sowohl die linearkeramischen als auch die vorgeschritteneren eneolithischen Formen aus dem Fundmaterial fehlen, welche Beobachtung zugleich die chronologischen Grenzen der Siedlung anzugeben vermag. Der Kreis der geflechtgemusterten Keramik lässt sich auf einige Typen beschränken und das Verhältnis dieser zu der warzengemusterten bzw. zu der gefärbten Ware ist sehr gering (vgl. Taf. VII—VIII). Der wichtigste Unterschied zwischen dem oberen und unteren Siedlungshorizont liegt eben in der erheblichen Verminderung der geflechtgemusterten Ware.

Auf dem Fundort ist auch die Stein- und Knochenmanufaktur (Taf. IV, 7, 14, 16—25) mit schönen Exemplaren vertreten (Taf. IV, 4, 5, 6, 8—12). Ein besonderes Interesse verdient das auf Taf. IV, 4 gezeigte kleine Gehänge, das nach unseren heutigen Kenntnissen unter unseren gleichaltrigen Fundstücken ohne Analogie dasteht.

Gleichfalls ist es beachtenswert, dass auch ein kupferner Gegenstand aus einer geschlossenen Kulturschicht im Laufe einer authentischen Aufdeckung zum Vorschein kam (vgl. Taf. IV, 3), mit dem die Zahl der von der Fundstätte stammenden frühzeitlichen metallnen Gegenstände den Grabfund (Taf. IV, 1—2; Taf. V, 1) mitberechnet auf drei anwuchs.

Derzeit wäre auch die Absicht noch verfrüht, alle mit der Siedlung in Zusammenhang stehenden chronologischen und kulturellen Fragen zur Entscheidung zu bringen. Eben deswegen wollen wir in dieser Arbeit vor allem die Vergleichung dieser Fundstätte mit gleichaltrigen Fundorten des südlichen Alföld und des Gebietes jenseits der Theiss (*Tiszántúl*) versuchen. Auf Grund dieser kann es uns klar werden, dass diese Fundstätte in den Formenkreis der sog. Lebőer Gruppe eingereicht werden kann und es eben durch die warzenverzierte Keramik deutliche Beziehungen zu Kőkénydomb von Hódmezővásárhely, Kenézlő und auch zu Herpály aufweist. Es hat den Anschein, dass das Fundmaterial unserer Fundstätte zum grossen Teil südlichen Ursprungs ist und seine Beziehungen auch auf Vinča und Butmir nachgewiesen werden können.

Auf Grund des Studiums des in Czukor-major aufgedeckten Fundmaterials lässt sich das Problem der Selbständigkeit des sog. geflechtgemusterten Keramik von Theiss-Typ schon

in dem heutigen Abschnitt der Forschungen aufwerfen. Die Untersuchung des Materials von Czukor-major und von anderen Fundstätten weist nämlich darauf hin, dass sich diese Keramik einerseits auf einen ziemlich engen Formenkreis beschränkt, andererseits aber nie selbständig aufzutreten pflegt, sondern in dem Material der Fundstätten aus dem Voll- und Spätneolithikum in Begleitung der Linear- oder der Warzenkeramik erscheint.

Ein weiteres Problem bildet die Frage, wann die Warzenkeramik hierher gelangt sei. Die Durchforschung des Materials der neolithischen und bronzezeitlichen Fundstätten vom Balkan und von Griechenland scheint uns schon zu erlauben, das Problem von engen genetischen und vielleicht auch ethnischen Beziehungen zwischen diesen zwei Gebieten aufzuwerfen, die entlang der Fundstätten in der Richtung auf Kleinasien weitergeführt werden könnten.

In diesem vorläufigen Bericht haben wir die Probleme, die sich auf das wirtschaftliche, soziale und religiöse Leben der Bewohner dieser Siedlung beziehen, nicht berührt und es fiel auch kein Wort über die Gründe, die zum Aufgeben dieser Siedlung führten. Der Beantwortung dieser Fragen sind wir unserer Meinung nach schon wegen des Charakters unserer Mitteilung als eines vorläufigen Berichtes entzogen. Über diese Fragen wollen wir nach Verrichtung der weiteren Ausgrabungen im Rahmen der Publizierung eines schon vollständigeren Materials Rechenschaft geben.

Gy. Gazdapusztai